

ZÜMER SURESİ 53. AYET BAĞLAMINDA KUR'AN'IN ÜMİTSİZLİĞE BAKIŞI THE PERSPECTIVE OF THE QURAN ABOUT DESPAIR IN THE CONTEXT OF THE 53TH VERSE OF SURAH ZUMAR

YAKUP BIYIKOĞLU
YRD. DOÇ. DR.
NAMIK KEMAL Ü. İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

In this study, the perspective of the Quran regarding despair and prohibition of despair which contradicts with Islam have been discussed. In the introduction, despair has been discussed in the context of the psychology of religion. In the first part, the theoretical expression of despair in Islam has been expressed. In the second part, the perspective of the Quran regarding despair has been evaluated under religious and secular context. In the third section, the results which the Qur'anic verses revealed about desperation were tried to explain. As a result, the study has been concluded with the reality of that Islam is the religion of life and the life requires being hopeful therefore despair is banned for all mankind especially for the believers.

ÖZ

Bu çalışma, Kur'an bağlamında ümitsizlik (yeis) vakasına bakışı, İslam ile ters düşen ümitsizliğin yasaklanmasını ele almaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde din psikolojisi bağlamında ümitsizlik ele alındı. Birinci bölümde; ümitsizliğin kuramsal olarak İslam'da ne ifade ettiği işlendi. İkinci bölümde; Kur'an'ın ümitsizlik olgusuna bakışı dinî ve dünyevî bağlamda iki kısımda değerlendirildi. Üçüncü bölümde de, Kur'an ayetlerinin ümitsizliğe dair ortaya koyduğu sonuçlar izah edilmeye çalışıldı. Sonuç olarak, İslam'ın hayat dini olduğu, hayatın da ümit var olmayı gerektirdiği gerçeğiyle ümitsizliğin tüm insanlığa, özellikle inananlara yasaklandığı tespiti ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Ayet, Ümitsizlik, İman.

Keywords: The Quran, Sunnah, Despair, Faith.

Giriş

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, ümitsizlik anlamında kunût ve yeis (ye's) kelimeleri sözlükte birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu kavramlardan hareketle genel olarak Kur'an'da yeis/ümitsizlik; iman öncesi durumlara bağlı olarak bağışlanmaya ve iman sonrası günahkârlıktan kurtulmaya dair hususlar; inanç konusunda problem teşkil eden dünyevî şeylerde vuku bulan durumlar şeklinde iki kısımda tasnif edilebilir. Kur'an'da yeis konusuna tümel olarak bakıldığında, imana müteallik olarak ümitsizlik olgusuna işaret edildiği açıkça görülür. Nitekim dinde ümitsizliğin sonuçlarının, imanın zıddı olan inkâra dair husussularla alakalı olduğu araştırmamızda bariz olarak görülecektir.

Ümitsizliğin iç dünyadaki tezahürü hakkında Din Psikolojisi¹ bağlamında değerlendirme yapacak olursak, çoğu insanlarda gücünü takatini aşan, insanı çaresizlik içinde bırakan tehlike ve felaketler karşısında tabiatüstü kurtarıcı bir varlığa sığınma duygusu vardır. Böyle durumlarda insanlar, ister ilkel, ister medenî olsun dualarla aşkın gördükleri ve ilah addettikleri varlıklara sığınma, çağrı-

¹ Genel olarak Din Psikolojisinin konusu ve metotları hakkında bilgi için bkz. Habil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 50-59. Din psikolojisi sadece hayatımızdaki şu anı amaçlamaz, aynı zamanda yaşamdaki bilinçli ve bilinçsiz sorumlulukları, hayatın ve ölümün sırlarını irdeler. Yine insan çevresinde pek çok vakıaların olduğu, insanın bunların gizemliliklerinin yalnız anlamayacağı ve din teriminin nasıl anlaşılacağı da din psikolojisinin çalışmaları kapsamına dâhildir. Bkz. G. Stephens Spinks, *Psychology and Religion*, Beacon Pres, Boston 1967, s. 6; yine Din Psikolojisi bağlamında dinî davranışlar, özellikle de dua çeşitlerinin dindar kişilerde oluşturduğu psikolojik etkiler ve haller için bkz. Kate M. Loewenthal, *The Psychology of Religion*, Oxford 2004, s. 27 vd.

da bulunma ihtiyacında olmuşlardır.² Zira insan yerine göre hem emaneti yüklenecek kadar güçlü, bazen de çocukluk evresinde olduğu gibi güçsüz bir varlıktır. Bu durumda zayıf düşen insan güçlü olana yönelir. Pozitif bilim ışığında psikolojik bağlamda insanın acizliğini dillendiren Freud da, dinî anlayışa ters olan faydacı indirgemeci bir yaklaşımla, din duygusunun insanın toplum ve tabiat karşısındaki güçsüzlüğünün, çaresizliğin ürünü olduğunu iddia eder.³ Bu dünyevî bakış açısının, dini amaç ve hedef değil, araç olarak gördüğü bir hakikat olarak karşımızda durmaktadır.

Aşkın bir varlığa inanma ve teslim olma şeklinde görülen dindarlaşma olgusunun, fert üzerinde etki bıraktığı din psikolojisi bağlamında bir takım hisler vardır. Bunlara dinî hisler denilmektedir. His, herhangi bir tesir karşısında duyarlılık ve duygulanmak olarak insanda vücut bulan fitrî bir istidat ve kabiliyettir. Din duygusu ise, bir insanın kutsal tanıdığı varlık karşısında duygulanması ve bu varlığa karşı duyarlı olması anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla dinî hisler, diğer duygular gibi insanın tabiatına ve yaratılışına bağlı olarak oluşur. Bu sebeple hisler dini olsun ya da olmasın öğretilmez, başkasından da alınmaz. Bunlar, tabiat ve yaratılış olarak herkeste ve her yerde birdir.⁴ Nitekim dinî bağlamda her doğan çocuğun fitrat üzere doğması hadisi,⁵ bu durumla örtüşmektedir. Böylece insan doğasında Allah'a ve koymuş olduğu esaslara karşı bilkuvve olarak bir temayül oluşacaktır. Bu duygular, din psikolojisi alanında dinî hisler şeklinde vasıflanmaktadır. İslam'ın fitrî ve aslı bir din olması hasebiyle, tabii şekilde oluşan dinî his ile fitrata dayalı söylemler arasında bir uyumsuzluk söz konusu olmayacaktır.

Yeis kavramı günah ve tevbe bağlamında psikolojik açıdan ele alınacak olursa, fitrî bir özelliğe sahip olan insanın günaha mütemayil olduğu ifade edilebilir. Zira dinî algının var olduğu yerde pek çok dindar insanda günahkârlık hissini bulunması tabii olacaktır. İnsan günahkârlığı sebebiyle yaratıcısıyla arasının açıldığının farkında ve idrakindedir. Bu durum, sa-

² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV. Yay., Ankara 1996, s. 87.

³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 77-78.

⁴ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982, s. 94-95. His safhasında müphem ve duyarlılık ve kabiliyet şeklinde görülen bir din duygusuna henüz din adı verilmez. Zira bu duyguda şuur ve idrakin bir müdahalesi yoktur. Diğer duygular gibi, özel bir duygulanma ve istidattır. Bkz. Pazarlı, *a.g.e.*, s. 95-96.

⁵ Muhammed b. İsmail Buharî, *Sahih*, "Cenâiz", 92, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.

mimiyetle inanan birey için ruhsal bir gerginlik ve huzursuzluğu beraberinde getirecektir. Hiç olmazsa birey yaratıcısıyla baş başa kaldığı zaman, işlediği günah için Rabbine hesap verememenin acısını vicdanında hissedecektir. Böylece günahları sebebiyle kendisini ruhen kirlenmiş görecektir; iç huzuru kaçmış olduğundan kulluğunda kendini kötü bir durumda hissedecek, böylece tabii olarak bu kirlenmişlikten arınmanın ve Rabbi ile barışık olmanın yollarını arayacaktır. Sonra da yeniden huzura ermeyi ve feraha kavuşmayı isteyecektir.⁶ Aynı şekilde insan, günahkârlıkta olduğu gibi dünyevi meselelerde de imanın şuuruna varamaması, başka bir deyişle dini özümseyememesi nedeniyle dünyevi zorluk, bela ve musibetler karşısında da direnemeyecek hemen ümitsizliğe düşüverecektir.

Psikolojik açıdan ümitsizliğin zıddı ümitvar olmanın ruh ve beden sağlığı bakımından önemi büyüktür. Ümitsizlik ise insanı perişan eden bir hâldir. Dolayısıyla hayra ve iyiliğe inanan kimseler, ümit ve dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar. Ümitsizliğin aksine hâl ve istikbali karanlık görmezler, manevi sükunet ve huzur içerisinde yaşarlar. Yine çeşitli tabii afet ve kazalarla karşılaştıklarında ilahi kudretin imdatlarına koşacağına güvenleri vardır. Bu dayanma gücü ve emniyette olma hissi onlara enerji verir; bununla hayat mücadelesine azimle devam ederler.⁷ Buradan hareketle kıyas yapacak olursak günahkârlık konusunda da Müminler, akıbetleri konusunda hemen yeise düşmeden ümitvar olma çabasında olurlar. Tevbelerin kabulü konusunda yalnız yüce iradeye sığınır.

Ümitsizlik konusunun sınırı ve kaynaklarının tespitinde metodumuza gelince; benzer anlamdaki “kunût ve yeis” kavramlarının geçtiği ayetleri, ulaşılabildiğimiz ilk ve son dönem tefsirler ışığında ele aldık. Ayrıca kavramları temellendirirken konuyla alakalı istilahları ve buna dair çalışmalarını dikkate almaya çalıştık. Şunu özellikle belirtelim ki, konumuzun sınırlarını aşmamak adına Kur’an’a göre ümitsizlik hususunu öncelikle. Dolayısıyla bu alanla ilgili makale düzeyinde çalışmalar yapıldığından ve tekrara düşmemek için kelâm bağlamında yeis konusuna teferruatlı olarak girmedik. Yine gerek psikoloji gerekse İslami literatür ile ilgili kitap ve makale türü eserlere gerekli gördüğümüz ölçüde başvurmayı da ihmal etmedik.

⁶ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Andaç Yayınları, Ankara 2003, s. 130.

⁷ Pazarlı, *a.g.e.*, s. 195-196; Peker, *a.g.e.*, 130-131.

I. Dinî Literatürde Ümitsizliğe Dair Kavramlar

Kur'an-ı Kerim'de ümitsizliğe dair anlamlarda kunût ve yeis kelimeleri geçmekte olup, her ikisi de ümitsizlik anlamı içerir. Kur'an'da geçen bu iki kavrama baktığımızda benzer anlama geldikleri görülür. Zira umutsuzluğa düşüp yıkılmak anlamında “فِيؤُس فنوط” şeklinde⁸ ikisi de bir ayette zikredilmiştir. Zıddının da recâ ile eş değer olduğu görülür. Recâ kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bazı yerlerde havf ile karşıt olarak- çeşitli kiplerde, çoğu muzari fiil olmak üzere yaklaşık yirmi yedi yerde geçmektedir.

Zümer Suresi 53. ayet merkeze alınıp diğer ayetlerle ilintili olarak değerlendirme yapıldığında, inanca dair bir ümitsizlik durumu açıkça görülür. Bu ayette zikredilen kunût ifadesi, Kur'an'da müştaklarıyla altı defa geçmekte olup; biri fiili mazi, üçü fiili muzari, biri ism-i fail ve biri de mastar kalıbında kullanılmıştır. İleride göreceğimiz üzere kunûtun ise yeis anlamında olduğu hususu da ayet ve lügatlerde zikredilmektedir. Kur'an'da, yeis ifadesi ise müştaklarıyla birlikte on iki yerde zikredilmektedir. Şöyle ki, altı yerde fiili mazi, üç yerde fiili muzari, iki yerde mastar ve bir yerde de sıfat olarak geçmektedir.

Ümitsizlik anlamında Kur'an'da zikredilen kunût; lügat olarak yeis anlamına gelmektedir. Zira Halil b. Ahmed (ö. 170/791)'e göre, kunût; yeise düşme anlamı ifade eder. فنط fiilinin ikinci baktan geldiği söylenir. Başka sözlüklerde birinci baktan da geldiği görülür.⁹ İbnu Cinnî (ö. 392/1002) de, bu fiilin şaz olarak üçüncü baktan geldiğini belirtir. Fiil tefil babında başkalarını ümitsizliğe düşürmek anlamına gelir. Yine bu kelimenin, men etme anlamı da vardır. Tabii anlam olarak, “suyu men etme” anlamı ifade ettiği gibi, “kesilme, kopma” anlamlarına da gelir. Benzer anlamda kullanılan yeis/يئس ise; “bir şeyde aşırı ümitsizliğe düşmek” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Kelime anlamı olarak ise, ümitsizlik ve ümidin bozulması (yitmesi) demektir.¹¹ Kur'an'da, istifal kalıbında “إستياس”, bütün umudunu yitirmek “من” ile

⁸ Fussilet, 41/49.

⁹ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samerai, Muessesetu'l-Âlemi li'l-Matbû'ât, Beyrut 1988, V, 105. Yine, “Bir şeyde aşırı ümitsizliğe düşme anlamında da kullanılmıştır”. Bkz. Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut trs., VII, 386.

¹⁰ Muhammed b. Muhammed Murteza Zebidi, *Tâcu'l-arus*, Thk. İbrahim et-Terezî, Kuveyt 1983, XX, 56-57.

¹¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI, 259.

umudunu kesmek¹² anlamında kullanıldığı da görülür. İsfehani (425/1034) de kunûtu, hayırdan ümidi kesme olarak tanımlar.¹³ Eş anlamlı olarak yeise de, ümit ve isteğin son bulması şeklinde anlam verir.¹⁴ Yeis, “başkasından bir şey umma ve bekleme” anlamında tama’ kelimesinin karşıtı olarak faziletli bir tutum anlamında da kullanılmıştır.¹⁵

Kur’an-ı Kerim’de ümitsizlikle alakalı çevre lafızlardan ve ümitsizlik sürecinde bir hal olan “korku/خوف” yüz yirmi dört defa geçmekte olup kelime olarak: “Zan emaresiyle istenen bir şeyde tama’ ve recâ oluşması gibi, zan veya bilinen karinesiyle bir şeyin kerih olarak zannedilmesi” demektir. Ayrıca Kur’an’da havfa yakın anlamda; takva, haşyet, ru’b, feza, rahbet, rav’, işfâk, vecel ve vecs kelimeleri geçmekte olup, bu kullanımların bütününe bakıldığında, yine siyak-sibak ve nüzul sebepleri bağlamında ayetler incelendiğinde korkunun hangi vasıflarda tezahür ettiği görülecektir.¹⁶ Nice-lik olarak Kur’an’da en çok kullanılan ve ümitsizliğe sebep olan korku/havfin zıddı da emn/güvendir¹⁷. Buradan hareketle korku kavramı, dünyevî ve uhrevî işlerde kullanılır ve inanç olarak Allah’a bağlılıkta korku etkili bir güdüdür. Zira birey korktuğu şeylerde korkudan emin olabilmesi ve kendini güvende hissedebilmesi, yine ferahlık bulması için hemen Allah’a sığınma ihtiyacı duyabilmektedir.¹⁸

Kur’an’a baktığımızda ümitli olma anlamında recânın, havf ile karşılıklı olarak kullanıldığı görülür. Korku/havf ise, Allah’ın rahmetinin dilenmesi ve azabından korulması,¹⁹ şirkle korku arasında bir bağlantı kurulması ve dolayısıyla müşriklerin korku sahibi olması,²⁰ tama’ (umma-bekleme)

¹² “Ondan ümitlerini kesince..”(Yûsuf’un onlara verdiği cevapla, dönüş olmayacağı anlaşılınca), (Yûsuf, 12/80).

¹³ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredat*, Dâru’ş-Şamiye, Beyrut 1997, s. 685.

¹⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 892.

¹⁵ “Bu anlam, “hiç kimseye ümit bağlamamak, başkasından bir şey beklememek ve tok gözlü olmak” şeklindedir. Bu ahlâkî tarz, tasavvufta başkasının elinden ümidi kesip Hak’tan beklemek olarak telakki edilmiştir. Hz. Ömer bu meyanda: “Yeiste zenginlik, tama’ da fakirlik ve rahatlıkta uzlet” der. Bkz. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber, *Behcetü’l-mecâlis*, Thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî, Kahire 1962, I, 159.

¹⁶ Kur’an’da korkuya dayalı kavramların analitik değerlendirilmesi hususunda geniş malumat için bkz. Ali Galip Gezgin, ‘Eşanlamlılık Bağlamında Kuran’da “Korku” İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme’, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, İstanbul 2003, s. 38-62.

¹⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 303.

¹⁸ Peker, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁹ İsrâ, 17/57.

²⁰ En’am, 6/81.

göstermenin, korku ile beraber zikredilmesi,²¹ eşler arasının açılmasına da-ir korku²² şeklinde farklı bağlamlarda ele alınır. Kur'an'da Allah korkusu, aslan korkusu hissi gibi bir şeyden korkma olarak anlaşılmalıdır. Bilakis bu günah ve isyandan korkmak ise, itaat konusunda gayret göstermek şeklinde anlaşılmalıdır. Bundan dolayı, günahı terk etmeyen kimse, korkak sayılmaz. Allah korkusuna gelince, burada sakınmaya teşvik vardır. Böylece Kur'an'da Allah, benimseterek kullarını günahlardan sakındırır²³, yine başka bir ayette şeytan korkusundan sakındırmaya dikkat çekilir ki, şeytan kullarda eksiklik bırakır. Bu durumda kulda korkunun oluşması kaçınılmaz olur.²⁴ Ayrıca şeraitin gözetilmemesinden din nizamının korunmamasından bahsedilir. Bunlar, bazı cahillerin zannettiği gibi malına da varis olamazlar.²⁵ Ayrıca Kur'an'da insanın korku haline bürünmesi anlatılır.²⁶ Yine benzer olarak korkunun kullanımıyla korku durumlarından haber verilir.²⁷ Bazen de ayette korku lafzında tembih olarak tahsis vardır. Buradaki korku da onların ayırt edemedikleri gerekli olan bir korkudur.²⁸ Son olarak da Kur'an'da kişide korku halinin zuhur etmesi²⁹ zikredilir.³⁰

Kunût ve yeisin zıddı anlamda korku ile karşılıklı zikredilen recâ ise, Kur'an-ı Kerim'de müteferrik yerlerde geçer. Şöyle ki recâ; kuyu, göğün ve bu benzeri şeylerin yanı veya kenarı" anlamında kullanılır. Mesela, "meleklerin onun kıyılarında olduğu",³¹ yine sevinçle hâsıl olan şeyin gereği şeklindeki zan anlamı taşır ki, "size ne oluyor da Allah için vakar (O'nun büyüklüğünü) ummuyorsunuz?"³² Dolayısıyla bu kullanım da havf ile recâ iki arkadaş gibidir. Yine Kur'an'da, "...üstelik siz Allah'tan onların ümit edemeyeceği şeyleri umuyorsunuz"³³, "diğerleri de Allah'ın emrini umuyorlar"³⁴ şeklinde geçer. Ayrıca Arapçada "أرجت النافة" tabiri; devenin yavrulamasının yaklaş-

²¹ Secde, 32/16.

²² Nisâ, 4/3, 35.

²³ Zümer, 39/16.

²⁴ Al-i İmrân, 3/175.

²⁵ Meryem, 19/5.

²⁶ Tâhâ, 20/ 67.

²⁷ Râd, 13/13.

²⁸ Rûm, 30/28.

²⁹ Nahl, 47/16.

³⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 303-304.

³¹ Hakka, 69/17.

³² Nûh, 71/13.

³³ Nisâ, 4/104.

³⁴ Tevbe, 9/106.

ması gerçekleşmesi şeklindeki bir deyimdir. Zira bu durum yavrulama yaklaşması durumunda sahibinin nefsinde ümit oluşturur.³⁵

Hadislere baktığımızda kunûnun, Kur'an'da olduğu gibi yeis anlamında kullanıldığı görülür. Şöyle ki, "...şayet inkârcı Allah'ın yanında olanı ve rahmetini bilseydi, kimse O'nun cennetinden ümidini yitirmezdi."³⁶ "Allah'ın rahmetinden ümit kesen kimseler..."³⁷ "Allah ümitsizliğe düşen kuluna güldü."³⁸; tefil kalıbında ise, "Gerçek fakih Allah'ın rahmeti konusunda ümitsizliğe düşürmeyen, Allah'ın büyük günahlar konusunda ruhsat tanımadığı kimsedir."³⁹ Yeis kelimesinin hadislerde geçen kullanımları ise, "cennete girenin ümitsiz olmayacağı"⁴⁰, "cehennem ehlinin de oradaki bütün hayırlardan tamamen ümidini yitireceği"⁴¹, "Allah'ın rahmetinden ümit kesilmeyeceği"⁴², "Allah'ın rızkından ümit kesilmeyeceği"⁴³, "çaresizlik, yeis anında dua edilmesi"⁴⁴ ve "peygamberlerin kavimleri tarafından yalanlanması nedeniyle tamamen umutlarını yitirmeleri"⁴⁵ şeklinde sıralanabilir.

II. Kur'an'ın Ümitsizlik Olgusuna Yaklaşımı A-Dinî Konularda Ümitsizlik

Kur'an-ı Kerim'de dini hususlarda ümitsizliğe bakıldığında, iki anlamda yeise düşülmesinden bahsedilir. Bunlar, iman dairesine geçenlerin ya da mücrimlerin aşırıya gidenlerin günahlarında ümitsizliğe düşmesi, diğeri inkârcıların küfür ve fücurlarına dair ümitsizliği şeklinde iki ana başlık ve alt başlıklar şeklinde detaylandırılabilir.

³⁵ "Ercuvân/ارجوان" lafzı da ümit uyandıran kırmızı renk anlamına gelir. Bkz. İsfehani, *a.g.e.*, s. 346.

³⁶ Müslim, *Sahih*, "Tevbe", 23, Dâru Taybe, Riyad 2006; Tirmizî, *Sünen*, "Deavât", 99, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şuayib Arnavudî, Müessesetü'r-Risâle, Yrs. 1999, XXXIX/368, No: 6, 19.

³⁸ İbn Mâce, *Sünen*, "Mukaddime" 13, Thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Çağrı Yay., İstanbul 1992; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVI/106, 118, No: 4, 11, 12.

³⁹ Ebû Davud, *Sünen*, "Mukaddime", 29, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

⁴⁰ Buhârî, *Sahih*, "Rikâk", 19.

⁴¹ Tirmizî, *Sünen*, "Cehennem", 5.

⁴² Buhârî, *Sahih*, "Enbiya", 19.

⁴³ İbn Mâce, *Sünen*, "Zühhd", 14.

⁴⁴ Darimî, *Sünen*, "Salât", 9, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

⁴⁵ Buhârî, *Sahih*, "Enbiya", 19.

1. İman ve Günahkârlık bağlamında Ümitsizlik

Bu kısımda iman dairesine girmiş ancak önceki yaşamındaki günahlar hususu ve yine inanan kimselerin günah sonrasında düşmüş oldukları halet-i rûhiye ile ilgili ümitsizliklerden bahsedeceğiz.

a- Allah'ın Rahmeti/Affı Konusunda Ümitsizlik

Kur'an'da ümitsizliğe düşmeme konusunda merkezi konumda olan Zümer suresindeki ayette şöyle buyrulmaktadır: “*De ki: Ey kendilerine karşı günaha aşırıya giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. O günahların hepsini bağışlar. Doğrusu O, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir*”.⁴⁶ Bu ayet hakkında af ve mağfiret konusundaki ihtiva ettiği anlama binaen ‘Kur'an'da en ümit veren ayet’ tabiri kullanılır.⁴⁷ Zira içerik olarak en büyük müjdeyi kapsamaktadır.⁴⁸

Ayetin indiği zaman ve ilgili hadiseye muttali olmak için ayetin sebeb-i nüzulüne bakacak olursak, İbn Abbas'tan nakledilen rivayette, cahiliye dönemi ve İslam öncesi hayatında insanlar, şirk, adam öldürme ve zina gibi suçlar işliyorlardı. Sonra Vahşi gibi günahla irtikâp eden bu insanlar, Hz. Peygamber'e gelip bu halleriyle İslam'a girmelerinin mümkün olup olmadığını sormaları ve kendileri için bir kolaylığın haber verilmesini istemeleri üzerine ayet nazil olmuştur. Bu ayet sonrasında onlar, şirk, zina ve kan dökme konusunda “*ümitsizliğe düşmeyin! لا تفنطوا*” nehyi ile tevbenin olacağını düşündüler/zannettiler. Bu şekilde çok az ümit olsa dahi günahların bağışlanacağı vaadi onlara bildirildi.⁴⁹ Taberî de bu ayet ile neyin kastedildiği konusunda tevil ehlinin ihtilaf ettiğini söyleyerek yukarıdaki rivayete benzer nüzul sebebini tercih etmiştir.⁵⁰

⁴⁶ Zümer, 39/53.

⁴⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, trs., VI, 4133.

⁴⁸ Tebşirin tevbe kaydıyla mukayyet kılınması hususlarında bkz. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Mısır 1964, IV, 469-471.

⁴⁹ Ali b. Ahmed Vâhidî, *el-Vasit fi Kur'ani'l-mecid*, Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan 1994, III, 586-587.

⁵⁰ Bu ayetle müşrik bir toplum kast edilmiştir. Onlar, Allah'a imana davet edildiklerinde Hz. Peygamber'e: Şirk koştuğumuz, zina ettiğimiz halde nasıl inanırız. Zira Allah'ın haram kıldığı nefisleri/canları öldürdük. Muhakkak ki Allah, böyle yapanların ateş ehli olacağını belirtiyor. Önceki yaşananlar dururken Allah bize (bağışlanmada) nasıl bir fayda sağlayacak dediler ve bunun üzerine ayet nazil oldu. Bkz. Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, Kahire 2001, XX, s. 224 vd.

Mâtürîdî (ö. 333/944) bir takım tevil ehlinden iktibas ederek Allah'ın rahmeti konusunda en ümit veren bu ayeti açıklarken nüzul sebebinin hususileştirerek farklı bir varyantla şöyle der: “Bu ayet Vahşi'nin durumu üzerine indi. Öyle ki bu zat, câhiliye de Hamza b. Abdilmuttalib'i öldürmüştü, sonra da Müslüman olmak istemişti. Ona kendisinin, Hamza'yı öldüren kimse olduğu zikredildiğinde, o da bu büyük cinayetten ötürü günahının kabul olmayacağını zannetti. Bu minval üzerine ayet, Nebi (s.a.s.)'ye indirildi. Sonra affolunacağı düşüncesiyle Müslüman oldu”. Yine, bazı müfessirlerin, bu ayetin nüzul sebebinin başka olduğunu, cahiliye döneminde katil, zina gibi pek çok günaha bulaşanlara ait olduğunu başka bir varyantla naklettiklerini söyler. Böylece bu ayetle onlar, tevbenin kabul olmamasına dair şefkat edilerek İslam'a davet olundular. Diğerlerinde bir umursamazlık oluştuk ve haddi aştılar. Sonra Mâtürîdî rivayetler arasında tercih görüşünü belirtirerek, bu son nüzul sebebinin ayetin anlaşılmasında daha yakın bir ifade olacağını söyler. Tercihini de: “Vahşi, kim oluyor da Allah, hakkında ayet indiriyor?”⁵¹, şeklinde açıklar. Yine Mâtürîdî, tarihi açıdan değerlendirme yaparak Ali b. Ebî Talib'ten rivayetle, bu ayet dışında tüm surenin Mekke'de nazil olduğunu, sadece bu ayetin Medine'de nazil olduğunu, bu hususta Allah'ın en iyiyi ve doğruyu bilen olduğunu söyler.⁵²

Mâtürîdî'nin ayet yorumu nüzul sebebi hakkındaki izahatlarından hareketle bir değerlendirme yapacak olursak bu ayetin; Hamza'yı öldüren Vahşi hakkında değil de, cahiliye döneminde katil, zina gibi büyük günahlar işleyenler hakkında olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Zira Allah bu ayeti, şirk içinde olanları tevbe ve İslam'a davet için indirmiştir. Mâtürîdî'ye göre ayetin tevilinde muhtemel iki yön vardır:

1. Sanki burada; Ey nefisler üzerinden cinayet işleyenler, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şayet Allah'ın rahmetinden ümidinizi keserseniz yeise düşersiniz. Bu da sizin için en büyük kopukluk olur” denilmektedir.
2. Sizler kötülükte ve günahkârlıkta aşırıya giderseniz. Şayet Allah'ın emrinden ayrılırsanız, bulunduğunuz durumdan ötürü tevbe ettiğiniz takdirde, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü ümitsiz olursanız tevbe de sarılamazsınız. Nitekim kişi azabını ancak tevbeyle uzaklaştırır.⁵³

⁵¹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilât* Thk. M. Yavuz, B. Topaloğlu, Dâru'l-Mizân, İstanbul 2008, XII, s. 353-354.

⁵² Mâtürîdî, *a.g.e.*, XII, 355.

⁵³ Mâtürîdî, *a.g.e.*, XII, 354.

Nüzul sebeplerinden sonra ayetin tefsirlerdeki yorumlarına baktığımızda “... لا تفنطوا...” ile ümitsizlik/yeis nefiy bildirilerek yasaklanmıştır. Taberî, Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşmeyin ifadesini Allah'ın rahmet ve mağfiretinden ümidinizi kesmeyin şeklinde yorumlar. Böylece Allah, imanı bir bütünlük çerçevesinde ümitsizliğe düşmekten kullarını sakındırır. Ümitsizliğin yerine zıddı olan ümit ve recâyı göstererek, kullarına ubudiyette nasıl yüceleceklerini gösterir. Bu ayetle ukbâ/ahiretteki vaadin zikredildiği düşünülürse, rahmetinin genişliği ve mağfiretinin büyüklüğü anlaşılır. Allah Teala bu durumu, peygamberine bildirdi ve ayetle müjdelemeyi emretti. Burada ifratta aşırılıktan maksat, günahkârlıkta aşırılık ve günahları çoğaltmaktır.⁵⁴ Tüm nüzul sebepleri bağlamında bir değerlendirme yapılırsa bu ayetin; adam öldürme, şirk gibi büyük günahlar işlendiğinde, bunların cezalarının bağışlanmayacağından korkan bir grup hakkında umum ifade ettiği söylenebilir. Ancak ayetin mekki bir sure içinde olduğu düşünüldüğünde, ayetin indiği dönemde kısas gibi had cezalarının daha uygulama safhasında olmadığı ve dolayısıyla suçla irtikâp edenlerin kendileri için kefaret bağlamında bağışlanmak bir yol aradığı dikkate alınmalıdır. Şayet ayetle birlikte bu surenin, medenî olması dikkate alındığında Vahşi gibi insanların İslam öncesi halleriyle alakalı olarak endişe ve buna bağlı olarak ümitsizlik yaşadıkları, önceki hallerinden emin olmak, bağışlanmak için ne yapmaları konusunda haber bekledikleri anlaşılmalıdır.

Zümer 39/53. ayetinde ki Allah'ın rahmeti, tevbe ve af ile alakalıdır. Nitekim bu ayetle ilgili zikredilen hadislerin tamamı, tevbe etmek suretiyle günahların bağışlanabileceğine delalet etmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla bir kulun, Allah'tan ümidini kesmemesi gerekir. Zira işlemiş olduğu günahları ne ka-

⁵⁴ Taberî, *a.g.e.*, XIII, 314-315.

⁵⁵ Tevbe, kelime olarak dönmek ve vazgeçmek anlamlarına gelir. İster büyük, ister küçük olsun tüm günahların tevbesi mümkündür. Tevbe edilince bağışlanma da olacaktır. Gazali, tevbe üç basamakta anlatır: Birincisi bilmek; ikincisi, pişmanlık; üçüncüsü de gereğini yerine getirmektir. Gazali'ye göre bu üç unsur bir araya gelince tevbe olur. Yoksa sadece dil ile söyleyerek tevbe olmaz. Zira tevbe günahlara duyulan pişmanlıktır. Bkz. Muhammed Gazali, *İhyâ ulûmîd-dîn*, Çev. Ahmed Serdaroglu, Bedir Yay. İstanbul 1977, IV, 9-10. Yine Tasavvuf alanında tevbe ve tevbeyle benzer anlamda kullanılan tanımlamalar için bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2012, s. 356. Ayrıca Din Psikolojisi olarak tevbe; bireyin günahkârlık ve suçluluk duygusunda kapılmasını önleyen, kapılmışsa da bu duygulardan kurtaracak en önemli ruhi bir unsurdur. Bkz. Peker, *Din Psikolojisi*, s. 135-136.

dar çok ve büyük olsa⁵⁶ da Allah'ın tevbe ve rahmet kapısı geniştir. İbn Kesir, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir cihetine giderek, Tevbe 9/104, Nisa 4/110, münafıklar hakkındaki Nisa 4/145-146, Maide 5/73-74, Burûc 85/10. ayetlerinin de anlam bütünlüğü oluşturduğuna dikkat çeker. Bu ayetten yola çıkarak Hasan el-Basrî; “Şu kerem ve güzelliğe bakar mısın? Onun dostlarını öldürerek büyük günah işlediler. Sonra Mevla, onları tevbe ve mağfirete çağırıyor” şeklinde Allah'ı tazim eder.⁵⁷ Ancak Mevdûdî, İbn Kesir'e karşıt olarak, buradaki hitap tüm insanlar içindir, yoksa sadece günahkâr iman sahiplerine değil diyerek; ümitvar olma hususundaki hitabı, tevbe şartıyla tüm insanlığa şamil kılmıştır.⁵⁸

Yine bu bağlamda “... لا تفتنطوا...” ümit kesmeme halinin tevbe şartıyla olduğu söylenir.⁵⁹ Çünkü bu şart Kur'an'da çokça zikredilmektedir. Kur'an hüküm olarak tek bir kelimedir ve onda tenakuz bulunmaz. Zemahşerî, aynı anlama gelen kıraat farklılıklarını verdikten sonra “dilediğine/من يشاء” kıraat ziyadesiyle burada maksadın, tevbe eden kimse olduğunu söyler. Çünkü Allah'ın dilemesinin mülküne ve zorlamasına değil, bilakis O'nun hikmetine ve adaletine tabi olduğuna vurgu yapar.⁶⁰ Dolayısıyla tevbe ettiği takdirde Allah o kulunu elbet bağışlayacaktır. Elmalılı'ya göre, ayetin iniş sebebinin; inkârcıların Müslüman oluşu hakkında olduğu, bütün isyan edenlerin tevbesinin kabul edildiği şüphesizdir. “إن الله لا يغفر أن يشرك به” ayeti gereğince,⁶¹ şirkin affedilmemesi de tevbe edilmediği takdirdedir.⁶²

⁵⁶ İslam'daki mezhep anlayışlarına bakıldığında, büyük günah ve küçük günahlar şeklinde ikili tasnif yapılmıştır. Ancak hangi davranış küçük günah olur, hangisi büyük günaha girer konusunda ihtilaflar olmuştur. Allah'ın ceza tayin ettiği, azabıyla tehdit ettiği her şey büyük günahdır. Bkz. Cihat Tunç, “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara 1978, Cilt: XXIII, ss. 325 vd. Din Psikolojisi bağlamında dinî suç ya da günah duygusu, Allah'ın kanununu çiğnemekten ötürü, kişide oluşan uzun ruhî bir yolculuğun ürünüdür. Bkz. Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 105.

⁵⁷ Rivayetlerin devamında iman, âhîret, günahların yeri göğü doldurması ve nefisle ilgili hadisleri sıralar. Bkz. Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Riyad 1999, VII, 106-107.

⁵⁸ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, Trc. Ahmed Asrar, Bengisu Yay., İstanbul 1997, V, 249.

⁵⁹ Burada ümidinizi kesmeyin tabiri iman öncesi ve sonrası işlenen büyük günahlar içindir. Bütün kelâmî mezhep anlayışlarında günahın büyüklüğü ne olursa olsun yegâne şart tevbedir. Kebîre/fisk-büyük günah tarifi, sayısı ve zikredildiği eserler için bkz. A.Saim Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2014, s. 66-67.

⁶⁰ Zemahşerî, Mahmûd b Ömer, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, IV, 138.

⁶¹ “Allah kendine ortak koşanı affetmez. Bunun dışında dilediğini bağışlar...” (Nisâ, 4/116).

⁶² Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4134.

İslam akaidi ve kelâm ilminde büyük günah işleyene mürtebib-i kebîre veya fâsık denilmektedir. İman hususunu, tasdik, ikrar ve amel bütünlüğünde gören Haricîlere ve Mutezileye göre fâsık mümin değildir. Haricîlere nispeten kâfir, Mutezileye göre de “Menzile beyne'l-menzileteyn”⁶³, iman ile küfür arasındaki bir mertebededir. Şayet fîsk konumunda birisi tevbe etmeden ölürse ebedî cehennemlik, tevbe ederse mümin olur. Ehl-i Sünnete göre, çeşitli sebeplerle ameli terk eden (fâsık) kimse mümin konumundadır.⁶⁴ Fakat büyük günah işlediği için ceza görecektir ve bu kimse için tevbe kapısı açıktır. Allah kebîre işleyen kulu dilerse affeder, dilerse günahı ölçüsünde cezalandıracaktır. Zira Kur'anda şirk küfür dışında büyük günah işleyenlerin inkârcı olmayıp, mümin oldukları belirtilmiştir.⁶⁵

Zümer suresindeki ilgili ayete yakın anlam ifade eden Yusuf suresi 87. ayette müteradif anlamda kullanılan yeis de nehiy kalıbıyla kullanılmıştır.⁶⁶ Dolayısıyla “Allah'ın rahmetinden/ من روح الله” tabiri, Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşmemek anlamındadır. Daha sonra “إنه” zamiriyle bu durum bildirilmektedir. Çünkü kim iman ederse, o bilir ki muhakkak ki Allah, rahmet ve nimetini kendisine döndürecektir. İnkârcı ise Allah'ın rahmetini bilemez. Nimet inkârcıya dönmez, dolayısıyla o da Mevlâ'nın rahmetinden ümidini keser. Zira bu duygularla Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, Mısır'a dönmek üzere babalarının yanından çıktıkları ayette belirtilir.⁶⁷ Burada hayırda bulunmak hususunda tahassüs vardır. Zıddı olan tecessüs ise, şerde bulunmaktır. Zira babaları (Hz. Yakup), onları uyandırıyor, müjdeliyor ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelerini kendilerine tavsiye ediyor. Ayrıca burada, iman hususunda onlar umut ve emellerini Allah'tan kesmesin-

⁶³ Bu tanım, Mu'tezile mezhebin beş esasından biridir. Mu'tezile'ye göre kebîre işleyen mü'min iman dairesinden çıkar. Zira onlara göre amel imandan bir cüzdür. Bu nedenle büyük günah işleyen kişi/kebîre küfre girmez. Zira kendisinde mevcut olan iman tezahürleri ve imana dair iyilikleri inamla bağdaşmaz. Bu nedenle kebîre, iman ile küfür arasında bir yerde, yani iki menzile arası bir yerde bulunur. Ölüncüye değin de Müslüman muamelesi görür. Şartlara riayet göstermek suretiyle tevbe ederse imana döner, şayet tevbe etmeden ölürse, o andan itibaren kâfir olur. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Ankara 2014, s. 175.

⁶⁴ Kılavuz, *a.g.e.*, s. 67-68.

⁶⁵ Bu konuda Bkz. Bakara, 2/178, Hucurât, 49/9, Tahrim, 66/8.

⁶⁶ “Ey oğullarım, gidin Yusuf'u ve kardeşini iyice arayın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Kuşkusuz Allah'ın rahmetinden ancak inkârcılar ümidini keser” (Yûsuf, 12/87).

⁶⁷ Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hekâiku't-te'vil*, Dârul-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998, I, 131.

ler şeklinde bir tavsiye vardır. Nitekim kâfirlerden başka kimse racâsını kesmez ve ümidini yitirmez.⁶⁸

Yusuf 12/87. ayetteki “روح الله” terkinin iki tevilinin olduğu söylenir: İlki, Muhammed b. İshak'ın bahsettiği üzere Mevla'nın kolaylık gösterip rahatlaştırması gibi, verdiği genişlik ve ferahlıktır. Diğeri ise, Katâde'nin beyan ettiği üzere, Allah'ın rahmeti hususudur ki bunun için de “rîh” kelimesinin kullanıldığı söylenir.⁶⁹ Zira burada Allah darlıkları açacak, daralmış sinelere nefes aldırıp ferahlık verecektir. Dolayısıyla burada, siz inançlısınız inkârcılar gibi Allah'ın rahmetinden ümidinizi yitirmeyin denmektedir.⁷⁰ Arif bir kimse bir halden başka hale dönüştüğünde ümidini kesmez veya kendisine bildirilen şeyden emin olur. Nitekim İbn Abbas da bu konuda: “Kul Allah'tan hayır ister, belâda ümitvar, genişlikte hamt eden olur”⁷¹ der.

Görüldüğü üzere her iki ayet çerçevesinde rahmetten ümidi kesmek yasaklanmaktadır. Aşırıya gitmek şeklindeki israf normalde malda olur ki kullanılmasındaki aşırılığı ifade eder. Ancak burada mecaz olarak şöyle denmiştir: Kunût, insanoğlunun yaptığı her eylemde haddi aşmasıdır. Bu harcama konusunda kullanım olarak meşhur olmuştur. Zahiri hakikat anlamında böyledir. Mecazi anlamda günahkârlık üzerinde aşırıya gittikleri için burada hakiki anlamda kullanılması gerekmez. Teşrif olarak denildi ki: “Ey günahkâr kullar, siz yüce ve her şeyden münezzeh olan Allah'ın mağfiretinden ümidinizi kesmeyin. Rahmet, mağfireti gerektirir. Zira bağışlanma söz konusu olmayan için rahmet tasavvur edilemez. Allah bütün günahları bağışlar”. Ancak günahlardan bağışlanma hususu tevbe ile kayıt altına alınmıştır.⁷²

Mecazın yanında, ayetle ilgili olarak sûfi yaklaşıma dair, “Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin” ifadesini, “Allah burada, şayet kapıma değişik bir nefisle (nefsin düşük mertebelerinden geçip) dönerseniz sizleri kabul ederim.” şeklinde yorumlanmıştır. Zira Yahya b. Muaz: Allah'ın kitabında bütün müminlerin affı için gerekli hazineler olduğunu, bunlardan birinin de Zümer suresi 53. ayet olduğunu söyler.⁷³

⁶⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 406.

⁶⁹ Ebû'l-Hasan el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût trs., III, 72.

⁷⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2910.

⁷¹ Ebû'l-Fadl Şihabuddin el-Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut trs., XIII, 44-45.

⁷² Alûsî, *a.g.e.*, XXIV, 13-14.

⁷³ Ebû Abdırrahman es-Sülemî, *Hekâiku't-tefsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 201.

Şia kaynaklarına göre, Zümer suresi 53. ayeti öncesindeki mümin kavimden haber verilmesi hasebiyle burada, nefislerinde aşırıya gidenlerden günahkâr olanlar kast edilmiştir. Ayetin devamında “لا تَقْنَطُوا...” derken, Allah'ın mağfiretinden yeise düşülmemesi kastedilmiş olup bu bağlamda Hz. Peygamber'in; “*Dünyada hiçbir şey bu ayet kadar bana sevimli olmamıştır.*” hadisi nakledilmiştir.⁷⁴ Sonra da Hz. Ali'den rivayetle, Abdullah'ın Mus-haf'ında “*إن الله يغفر الذنوب جميعا لمن يشاء*” yazılı olduğu üzere, tevbe etmesizin ölen muvahhidin akıbetinin Allah'a kaldığı, dilerse ona azap edeceği ve dilerse fazlından onu bağışlayacağı belirtilmiştir. Böylece Allah, kullarını tevbeye çağırır. Onlara, günahları için tevbe edip bağışlanma dilemelerini emreder.⁷⁵

Son olarak bu başlıkta ümitsizlikle bağlantılı olması hasebiyle Kur'an'da Firavun'un iman etmesi meselesine değinmekte yarar görüyoruz. Zira Mâturîdî, Zümer suresi 53. ayette Allah'ın, rahmetinden ümit kesilmemesi şeklinde uyardığı “Aşırıya giden kullar” ifadesinin, iki manaya hamledileceğini söyler. Birinde: “Ey cinayetler işleyip nefislerinde büyük günahlarla helake gidenler ve bunlarla ümitsizliğe düşenler. Şayet ümitsizliğe düşerseniz ye is halinde kalırsınız. Bağışlanma olmayınca da büyük bir facia olur. Nitekim birisi nefse döner, diğeri ise Allah'ın rahmeti ve fazlına döner” der. İkinci olarak: “Sizler ki kötülüklerde aşırıya gittiniz. Böylece içinde bulunduğunuz günahta tevbe ettiğiniz takdirde Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şayet eski durumunuza dönerseniz, elinizde tevbelerin kabul edilmesi için vakit varken haddi aşmayın. Eğer vakit kaybederseniz tevbeniz kabul olmaz ve azap vakti gelir ki, işte bu ıztırar-ı tevbe vaktidir. Bu esnada bir bakmışsın azap gelmiştir. Zira bu hususta Mü'min 40/84-85. ayetlerde⁷⁶ Firavun'un ye is halindeki iman durumu zikredilmiştir.”⁷⁷ şeklinde söylemlerini tamamlar.

Görüldüğü üzere Mâturîdî, Firavun'un ismini zikreder. Ancak erken dönem müfessirlerden Taberî (ö. 310/922) ise yukarıdaki ayetleri tefsir ederken Firavun'un isminden bahsetmez. Genel anlamda ayette ifade edildiği

⁷⁴ Ebû Ali Fazl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, Dârü'l-Marife, Beyrut 1986, VIII, s. 784.

⁷⁵ Ayetin vahşi hakkında indiğini sonradan vahşinin Müslüman olduğu, Hz. Peygambere ayetin hususi mi yoksa umumi mi olduğu sorulduğunda umumi olduğunu söylediğini, hususi olmayacağını söylemiştir. Zira bu ayet Mekke de nazil olmuştur. Ancak vahşi seneler sonra Müslüman olmuştur. Dolayısıyla ayeti, umuma hamletmek gerekir. Zira Allah, tövbe edenleri bağışlar. Bkz. Tabersî, *a.g.e.*, VIII, 785.

⁷⁶ “*Dehşetli cezamızı gördüklerinde, Allah'ın birliğine inandık, vaktiyle tanrısal nitelikler yüklediğimiz şeyleri reddediyoruz*” derler. “*Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman inkârcılar hüsrana uğramışlardır*” (Mü'min, 40/84-85).

⁷⁷ Mâturîdî, *a.g.e.*, XII, 354.

üzere isim vermeden şu açıklamaları yapar: “ Kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlayan topluluk azabı gördüğünde veya peygamberlerin onlara vaat ettiği Allah’ın azabını görüp gevşediklerinde, Allah’ın birliğini ikrar ettik ve tasdik ediyoruz, O’ndan başka ilah yoktur derler. Yine önceki zamanlarda Allah’a ibadette O’na ortak koştuklarımızı artık tanımıyoruz ve O’nun yanında ortak koştuğumuz ilahlardan uzağız derler. Ancak onlar Mümin Suresi 85. ayette belirtildiği üzere, doğrulamanın fayda vermediği zamanda tasdik yoluna gittiler. Ancak azap geldikten sonra tevbe bir fayda vermeyecektir. Dolayısıyla bu durumdaki iman beyanı da artık bir fayda sağlamayacaktır. Geçmişte yaptığı gibi, Allah tevbelerini kabul etmeyecek, onları buldukları hal üzere bırakacak ve iman etmeleri de bir fayda vermeyecektir.”⁷⁸ Azabı gördükleri, Allah’ın emri geldiği vakit (Mümin 40/78) hüsrana uğrayıp perişan olacaklardır.⁷⁹

Geçmişe bakıldığında Firavun, Nemrut gibi fertler ya da maddi güçlerini, eserlerini, sosyal ve siyasal konumlarını haklılık olarak zanneden topluluklar; azgınlık ve sapkınlıkları yüzünden felaketlerle karşılaşınca, mevcut güçlerinin kendilerini kurtaramayacağını görmüşlerdir. Böylesi bir tecrübeden sonra iman ettiklerini söylemişlerse de inandık demeleri kendilerine bir fayda vermemiştir. Şevkânî’nin de dediği gibi iman durumu, hür iradeyle gayba iman değil, zorunlu ve görüneni kabul etmek, hâle göre hareket etmek olarak zuhur etmiştir. Bu iman da sahibine bir fayda getirmez. Bu sebeple yeis anında olanların imanına itibar edilmemiştir. Zira bir sonraki ayette de haber verildiği üzere ilahi yasa gereği, imanî noktada umdeleri dikkate almayanların sonunun hüsrana olduğu belirtilmektedir.⁸⁰ Buradan hareketle birkaçı dışında pek çok âlim, Firavun yaptığı gibi yeis halinde imanının muteber olmayacağı;⁸¹ bu sebeple ihtiyari imanın muteber ola-

⁷⁸ Taberî, *a.g.e.*, XX, 373-374.

⁷⁹ Zamahşeri, *a.g.e.*, IV, 188.

⁸⁰ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 503; Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, D.İ.B. Yay., Ankara 2006, IV, 681-682.

⁸¹ Kişinin ölüm anında bütün ümitleri tükenip ahiret kaygısı duyduğu sırada imana gelmesine “iman-ı yeis”, aynı durumda tevbe eden günahkârın tevbesine de “tevbe-i yeis” denir. Bu iman ve tevbenin kabul edilip edilmeyeceği; dolayısıyla “İsrail oğullarının inandığı Allah’tan başka ilah olmadığına inandım” (Yûnus 10/60) ayetinde belirtilen Firavun’un boğulma esnasındaki iman etmesinin geçerli olup olmadığı tartışılmıştır. İslam âlimlerinin büyük kısmı bu hususla ilgili ayetlere dayanarak beis ya da yeis halinde imanın kabul edilmeyeceğini söylemiş; Bakıllanî, Muhyiddin İbn Arabî ve Celaleddin ed-Devvânî gibi bir grup ulema bu savın aksine beyanda bulunmuşlardır. Bkz. Mustafa Çağrı, “Yeis” Mad., *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XXXXIII, 398. Bununla beraber, İman-ı yeisin geçersiz, tevbe-i yeisin geçersiz olduğunu iddia edenlerde vardır. Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1316; III, 2107. Yine kelâmî açıdan ve iman ve amel bağlamında ümitsizlik hakkında değerlendirmeler için bkz. Resul Öztürk, “Kelâmî Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İlişkisi”, *EKEV Akademi Dergisi*, -Sosyal bilimler-, Erzurum 2008, cilt: XII, sayı: 34, s. 43-46.

cağı, aksi şekilde ızdırarı imana sahip olanların hüsrana uğrayacağını belirtmiştir.

2. İnkârcılar Bağlamında Ümitsizlik

Burada inkârcı bağlamında derken, inanmayan kimselerin düştüğü ümitsizlik vasfı örneğinden yola çıkarak bir değerlendirme yapılacaktır. Dolayısıyla bu hususun ele alındığı ayetlerde inkârcılar üzerinden inanan kimselere bir telmih yapıldığı rahatlıkla görülebilir.

a- Dinden Ümidi Kesmek

İnkârcıların, inananlarla mücadele içine girdikleri ve dinlerine dâhil etme sürecinde bunların ümitsizliğe düştükleri Kur'an'da belirtilir. Şöyle ki, "...*Bu gün kâfirler sizin dininizden artık ümitlerini kestiler...*...الذيوم يئس الذين...*كفروا من دينكم*..." (Maide 5/3) ayeti bu durumu ibraz etmektedir. Mâturidî bu hususta: "İnkârcılar, Ehl-i İslam'ı kendi dinlerine sokmaya kendilerine döndürmeye bir gayret göstermişlerdi de Allah'ta bu konuda onları yeise düşürmüştü. Böylece bu ayetle Allah, sizi İslam üzere bıraktı; müminlere de artık onlardan korkmayın yalnız benden korkun, şeklinde idrak verdi"⁸² der. Bu hususta farklı bir yaklaşım olarak, bu tür kötü ve benzeri şeyleri helal kılma veya onların galebe geleceği şeyleri iptal etme anlamında yorumlar yapıldığı görülür.⁸³ İnkârcılar da onları dinlerine döndürme konusunda yeise düştüler. Nitekim bu ayet, Mekke'nin fethinde nazil olmuştur.⁸⁴ Dolayısıyla Medine döneminde inkârcılardan böyle bir durum vaki olmamıştır. Fakat ayetlerin evrenselliği bağlamında inkârcıların, inananları yeise düşürmek için teşebbüslerinin her daim olabileceği muhtemeldir.

Ayette belirtildiği üzere, inkârcılar, dinde galebe gelme hususunda yeise düştüler. Çünkü Allah dininin tamamında ortaya koyduğu üzere vadede vefa gösterir. Böylece "*onlardan korkmayın*/فلا تخشوهم" şeklinde müminlere; "din izhar olduktan sonra, inkârcılardan korku sona erdiyse, galip durumdayken sonra yenik ve perişan olan inkârcılardan korkmayın"

⁸² Mâturidî, *a.g.e.*, IV, 149-150.

⁸³ Ömer b. Muhammed el-Beyzavî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, Dâru İhyâi't-Türâsi, Beyrut trs., II, 115.

⁸⁴ Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 2006, VII, 291.

mesajı verilmektedir. Allah, bana olan korkunuzda samimi olun⁸⁵ diyerek Müminlerin, kendisinden başka hiçbir şeyden korkmaması gerektiğine vurgu yapar. Yine Râzî (ö. 606/1209) de, dinden ümit kesmek konusunda inkârcıların, inananlara galebe gelme isteklerinde ümitsizliğe düşmeleri şeklinde farklı açıklamalar da bulunur.⁸⁶

Hulasa, Kur'an'ı Kerim'de Allah, inkârcıların inananları istikamet üzere oldukları yoldan alkoyması, inkârcıların bu dini bozmaları, inananları kendilerine çevirmeleri veya dine karşı inananlara üstün gelmekten ümitlerini kesmeleri gibi hususlarda Müminlere açık beyanda bulunur. Zira ayetin devamındaki, “*Yalnız benden korkun.*” şeklindeki ifadesi de bu durumu teyit etmektedir. Ayrıca Allah, bu ayetle, nimetlerinin eksiksiz oluşundan bahsettiği gibi, ubudiyetle ilgili olan amel ve akidelere dair ne varsa bunların en güzelini ortaya koyun buyurarak, imana dair yaşayışın önemine dikkat çekmektedir.⁸⁷

b. Ahiretten Ümidi Kesmek

Bu konuda nazil olan, “*Ey İman edenler! Allah'ın gazabına uğramış bir kavmi dost edinmeyin. Zira onlar, kâfirlerin kabirlerinde yatan ölülerden ümitlerini kestikleri gibi, ahiretten ümitlerini kesmişlerdir.*” (Mümtehine 60/13) ayetinde, iman edenlere nida edilerek kabir ehlinden ümitsiz olan inkârcılarda olduğu gibi, ahiret konusunda ümitsizliğe düşen bir topluluktan haber verilmektedir.

Taberî, “...*kabir ashabından ümitsizliğe düşen kâfirler gibi...*” ibaresinden ölülerinden ümit kesen kâfirlerin kastedilmekte olduğunu söyler. Zira inkârcıların tamamı, kabir ashabının geri döndürülmesinden ümit kestikleri gibi, onlar da dirilme konusunda ümidini keserler. Bazı müfessirler, inkârcıların, ahirette kendilerine Allah'ın merhamet edeceğinden ümitsizliğe düştüklerini söylerler. Buradan hareketle kâfirler, yeise düşme konusunda kabir ashabı gibidirler. Yani tıpkı bunlar ölüp kabir ehlinden oldular

⁸⁵ Zemahşeri, *a.g.e.*, I, 639.

⁸⁶ Şöyle ki: 1. Diğer müfessirlerle mutabık olarak inkârcılar, Allah'ın haram kıldıktan sonra bu kötü şeylerin helal olması konusunda ümitsizliğe düşerler. 2. Sizin dininize karşı galip gelme konusunda ümitsizliğe düşerler. Zira Allah, bu dini diğer dinler üzerinde yücelteceğini va'd etmiştir. Allah bu yardımını gerçekleştirdi. Böylece korkuyu tamamen yok etti. Galip iken kâfirleri mağlup kıldı. Onlar zorba iken, Allah onları zor duruma düşürdü. Bkz. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XI, 139-140.

⁸⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1567-1568.

ve ahirette aftan ve Allah'ın rahmetinden de ümitlerini kesmişlerdir. Çünkü Allah'ın azabı onlara yakın oldu. Bu hususta farklı görüşler dikkate alınırsa Mücahid'in, "Ashâbu'l-kubûr"u kabirlerde ahiretten ümidini kesenler; İkrime'nin ise, "Kabir ashâbı"nı, ahiretten ümidini kesenler şeklinde nitelendirdiği görülür. Kelbî de ahiret konusunda ümitlerini kesenlerin Ehl-i Kitâb olduğunu söyler. Nitekim onlar da, kâfirlerin ateşi gördükleri üzere cennetten ümitlerini kestikleri gibi, ahiretteki sevap ve ikramlardan ümitlerini kesmişlerdir.⁸⁸

Ahiretten ümidini kesenler, İblis gibi fırsat buldukça her fenalığı yapar, kendisine uyanları da ümitsizliğe sevk ederek cehenneme sürükler. Burada "من اصحاب القبور" ifadesinde iki anlam vardır. İlki; "من", harf-i beyâniyyedir. Bu ayette küfür ehli, bunlar kabirler ashâbı olarak beyan edilmekte, bu sıfatta olan inkârcıların ümitsizliği zikredilmektedir. Nitekim ölüp kabre gitmiş inkârcılar, cehennemdeki ebedî kalacakları mevkilerini görmüşler, ahiret nimetlerinden mahrum kalacaklarını anlamışlar ve artık hiç bir şeyin değişmeyeceğinden imdada gerek olmadığı idrakiyle ümitsiz şekilde nitelenmişlerdir. Diğeri ise, "من" ibt daiyye olup bu da yeise mütealliktir. Burada inkârcıların kabir ashâbından ümitsiz olmaları, ölümlerin diriltilmesinden hayat bulacaklarından ümit kesmeleri anlamına gelmektedir. Velhâsıl Yûsuf suresindeki, "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.../... روح من تيسسوا من الله" ayeti gereği ümitsizliğin de küfür olduğu açıklanmıştır.⁸⁹

Mümtehine suresinde ifade edildiği üzere, ölümlerin diriltilmesi ve hayata döndürülmesi konusunda ümitsizliğe düşenlere dair kabirler ashâbı beyanı, kâfirler içindir. Yani kabirdekiler, ahirette olan hayırdan ümidini keserler. Çünkü onlar, hallerinin kötülüğünü ve düştükleri kötü akibetlerini görürler⁹⁰. Bu hususta İbn Abbas şöyle der: "Yahudiler Hz. Muhammed (s.a.s.)'i yalanlıyorlardı. Müslümanlar da onların hacetlerine binaen Müslümanların durumlarından Yahudilere haber veriyorlardı. Sonra böyle davranmaları yasaklandı. Oysaki onlar, Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu biliyorlardı. Onu tekzip etmekle ahiretlerini feda ettiler. Böylece onlar, inkârcıların kabir ehlinden ümidini kesmesi gibi ahiret konusunda da ümitlerini kestiler". Bura da zahiri bir kayıt vardır. Nitekim inkârcılar, dün-

⁸⁸ Taberî, *a.g.e.*, XXII, 602-604.

⁸⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 4921-22.

⁹⁰ Zemahşeri, *a.g.e.*, IV, 521.

yada perişan olarak küfür üzere ve ahiret konusunda nasipsiz; Kelbî'nin de söylediği gibi cennetten ümitsiz bir şekilde ölürlür. Hasan el-Basrî de bu ayetten hareketle kâfirlerin dirilerinin ölülerinden ümitlerini kestiklerini söylemiştir.⁹¹

Sonuç olarak bu ayetin hükmüyle beraber, Allah'ın gazabına uğramışların inkârcılar olduğunu ve bunların önemli yönlerinin öldükten sonra dirilme konusunda ümitsiz olduklarını, dolayısıyla inananlar tarafından bunların dost edinilmemesi gerektiği belirtilir. Böylece ayette ahirete ve inanca dair yeis hastalığının inananlara bulaşmaması hususunda kâfirlerden uzak durulmasına vurgu yapılmıştır.

B- Dünyevî Konularda Ümitsizlik

Bu bölümde iman-ahirete müteallik olmakla birlikte, insanoğlunun dünya hayatında çeşitli sebeplere bağlı olarak düştüğü ümitsizlik durumlarından bahsedilecektir. Kur'an-ı Kerim'e göre insanın zafiyetinden kaynaklı dünyevi meselelerde, özellikle tabiat olaylarında düştüğü çaresizlik⁹² ve ümitsizlik hali şu başlık altında tasnif edilebilir.

1. Bir Kötülük (Şer) Sebebiyle Ümitsizliğe Düşmek

Kur'an-ı Kerim'de insanın şer ile alakalı olarak ümitsizliğe düşmesinden bahsedilir. Şöyle ki: “*Biz insana nimet verdiğimiz zaman aldırılmaz, yan çizererek uzaklaşır, ancak kendisine şer dokunduğu zaman da ümitsizliğe kapılır.*” (İsrâ 17/83). Bu ayet şöyle yorumlanabilir: Biz zalim ve cahil olan insana nimet verdiğimiz zaman nimetlerle şımarır. Nimet veren zata karşı yüz çevirir ve nankörlük eder. Yine kendisine şer dokununca da yeise düşer. Zira nimet halinde şükür, şer halinde ümit ve dua hasleti bulunmayanlar zalim kimselerdir. Bunlar, tebşir ile de tenzîr ile de yola gelmezler.⁹³

Fussilet suresi 49. ayetteki, “*İnsan hayır istemekten usanmaz da kendisine bir şer dokunurse hemen ümidini keser, yeise düşer.*” ibaresi de benzer anlamı ihtiva eder. Ayette insana şer dokunmasından, darlık ve fakirlik kastedilmiştir. Burada iki yönden mübalağa vardır. Yeisin, fa'ül kalıbında (yeûsun/kanûtun) şeklinde gelmesi, ümitsizliğin tekrar edilip çoğalması ve

⁹¹ Râzî, a.g.e., XXIX, 310.

⁹² Din Psikolojisi açısından insanın çaresizliği ve felaketlerde tavrı için bkz. Hökekleli, *Din Psikolojisi*, s. 87-92.

⁹³ Elmahlı, a.g.e., V, 3196.

ümidin kırılma izlerinin belirginleşmesi anlamı ifade eder. Başka bir deyişle Allah'ın rahmetinden ümidin kesilmesidir. Ümit kesmek de Yûsuf suresi 87. ayette belirtildiği gibi inkârcıların temel vasıflarındandır.⁹⁴

İsrâ suresinde belirtildiği üzere, İnsanoğluna kötülük ve şiddet dokunduğu zaman genişlik ve rahmetten ümidini keseceğini söyler. İbn Abbas buradaki yeisi, kunût ile eş anlamlı görür. Katâde de; “İnsana şer dokunduğu vakit hemen yeise düşer.” der. Yani Allah'ın genişlik vermesi hakikatinde ve bunun sonucu rahmetinden ümidini keser.⁹⁵ Bu ayetteki, “*Ona şer dokunduğunda/ وإذا مسه الشر*” ibaresinden; insana fakirlik, yaşlılık veya üzüntü şeklinde bir sıkıntı geldiğinde onun ümitsizliğe kapılması anlaşılır. Çünkü böylelerinin, Allah'ın fazlına olan güvenleri sağlam değildir.⁹⁶ Dolayısıyla Kur'an'da, insanın Rabbine karşı nankör olmasını⁹⁷ ifade eden ayetle, kendine bir nimet verildiğinde mutlu, ama kendine bir şer dokunduğunda ümitsizliğe düştüğünü ifade eden ayet insanın münkir vasfını açıkça ortaya koyar. Bilakis O'nun rahmetinden ümit kesmemek ise Kur'an ve sünnette vurgulanan imana dair gerekli bir husustur.

2. Kendi Eliyle Ümitsizliğe Düşmek

Kendi yüzünden kişinin ümitsizliğe düşmesi konusunda Kur'an'da şöyle buyrulur: “*Biz insanlara rahmet tattırdığımız vakit ona seviniyorlar da, kendi elleriyle başlarına bir azap/kötülük geldiği zaman büsbütün ümidi kesiveriyorlar.*” (Rûm 30/36). Ayetten anlaşıldığı üzere, insan fitrat olarak sıkıştığı zaman Allah'a yalvarır. Rahatlık tattırılınca buna güvenir ve hemen şımarır. Nitekim Allah'ın rahmetiyle sevinmek, ikram edeni tanıyarak şükürde bulunmak ferahlıktır. Bu vasıfla zikredilenler de nimet vereni dikkate almayıp sadece nimete odaklanan ve şımarıp hevesine uyan kimselerdir. Bunlar ibadetlerini menfaate dayalı olarak yaparlar. Dolayısıyla bu vasıftakiler, sırf nimete güvendikleri için kendi elleriyle başlarına bir kötülük geldiğinde yeise düşüp derhal Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesiverirler. Çünkü onların teveccühü, baki olana değil fani olanadır.⁹⁸ Burada insanlara rahmet tat-

⁹⁴ Zemahşeri, *a.g.e.*, IV, 210.

⁹⁵ Taberî, *a.g.e.*, XV, 65

⁹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 164.

⁹⁷ Adiyat, 100/6.

⁹⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3827.

tırmaktan maksat, ekinin ve yağmurun çokluğudur. Zira onlara bir kötülük gelmesi de kıtlık ve yağmurun az oluşu demektir. Zira bu durum için korku ve bela da denmiştir. Ayetin son ifadesinden hareketle söylenecek olursa onlar Allah'ın rahmetinden yeise düşerler. Bu da müminin vasfının hilafına olan bir durumdur ki, inanan kul nimet bulduğunda şükreder, sıkıntıya düştüğünde de Rabbine karşı ümit var olur.⁹⁹

Ayette kulların kendi elleriyle düştükleri şer/kötülük derken, Allah'a emrinin aksi olarak önceden edindikleri kötü eylemler anlatılmaktadır. Böylece bu kimseler, büyük günah işlediler ve ferahlığa kavuşma konusunda ümitsizliğe düştüler. Zira kendilerinden kaynaklı bir kötülükle karşılaştıklarında, hemen ümitsizliğe düşmeleri onların bariz bir vasfıdır.¹⁰⁰ Özetle kendi elleriyle kötü bir şeyin isabet etmesi, kuraklık veya darlık veya hastalık demek olup bunların sebebi de onların günahkarlığından mütevellit uğursuzluklarından kaynaklanmaktadır. Bu tür günahkarlıklardan dolayı, Allah'ın rahmetinden ümitlerini keserler.¹⁰¹ Sonuç olarak, hayat ölçeğinde talep nasılsa neticenin öyle çıkacağından hareketle, kulun kendi iradesiyle işlediği fiilleri Allah da yaratıp zuhura getirecektir. Yoksa Ehl-i sünnet inancında Allah'ın adaleti gereği Allah kullarına zulmetmez. Ayrıca, kul her daim bir imtihan içerisindedir. Ortaya çıkan tüm olumsuzluklar da bu imtihanın bir gereği olarak anlaşılmalıdır.

Yine dünyevî konularda gerek insanın yaptıkları, gerekse imtihana tabi tutulması bağlamında kulun nimetlerden ümidini kesmesi, “*O, insanlar umutlarını kestikten sonra yağmuru indiren, rahmetini yayandır. O, dost ve hamda layık olandır.*” (Şûrâ 42/28) ayetinde haber verilmektedir. Ayetin yorumunda, pek çok muhtelif hususlara değinilir. Şöyle ki ayette öncelikle insanoğlunun yağmur nimetinden ümidini kesmesi anlatılır. Böylece nimetlerin oluşması ve çoğalmasında temel unsur olan yağmurun kesilmesiyle dünyevi bağlamda düşülen ümitsizlik çeşidinden bahsedilmiş olur.

Ayetin “...*O rahmetini yayandır...*... وينشر رحمته... bölümünde, yağmurun bereketi ve faydaları kastedilmektedir. Bu bereket ise, ekinin edinilen mahsuldür. Aynı zamanda, ‘Amr (r.a.)’dan rivayet edildi ki, “kıtlık şiddetli oldu ve insanlar ümitsizleşti”. Öyleyse bu ayetle, her şeyde O'nun rahmeti-

⁹⁹ Ebû Muhammed el-Beğavî, Dâru't-Taybe, *Meâlim't-tenzil*, Riyad 1988, VI, 272.

¹⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 501.

¹⁰¹ Zemahşeri, *a.g.e.*, III, 486.

ni istemenin caiz olduğu anlaşılmalıdır. Sanki Allah Teala şöyle der: “O rahmet olacak yağmurunu indirir. Bununla da geniş olan rahmetinden dağıtır. O, “الولي” adıyla kullarına ihsanla bakar. Böylece O’nu ancak itaat sahipleri över.¹⁰² Buradan hareketle O’nun, nimetlerini yaymak kadar toplamaya da kadir olduğu, aynı zamanda bunun ölülerin tekrar diriltip toplanmasını inkâr edenlere bir cevap olduğu anlaşılır.¹⁰³

Ayrıca bu ayette, ey insanlar, yağmurun yağışı ve gelişinden ümitsizliğe kapıldıktan sonra, Allah size yağmurunu indiriyor ve onunla sizi bereketlendiriyor şeklinde bir açıklama vardır. Zira Allah, rahmetini yarattıklarına yaymaktadır. Gökten indirdiği bereketli yağmur rahmetiyle bunu yapmaktadır. Bu hususta Katâde’den; “Hz. Ömer’e bir adam geldi, Ona: ‘Ey Müminlerin emîri yağmur kıtlığı oldu ve insanlar yeise düştüler.’ Hz. Ömer de onlara: ‘Bu ayetle yağmur size vardı’” şeklindeki rivayet, ayeti tebyin etmektedir.¹⁰⁴ Ebu Suûd (982/1574)’a göre, ayetteki “gays/غيث” tabiriyle kuraklıkta gönderilen yağmur anlatılmaktadır. Bu durumda yağmur, kendinden faydalanan kimseye tahsis edilmiştir. “Onlar ümitsizliğe düştükten sonra.../... من بعد ما قنطوا” ibaresiyle, yağmurdan ümidini kesmeleri anlatılmaktadır. Nimetin kemalinin anlatılmasıyla da, O’nun zatı olmaksızın yağmurun gerçekleşmeyeceği kayıt altına alınmıştır. O rahmetini yayandır derken; hayvanlar, bitkiler, dağlar, ovalar dahi her şeyde yağmurun faydaları ve bereketi anlatılmaktadır. Başka bir deyişle burada O’nun düzenli ve geniş olarak ikram ettiği rahmeti zikredilmiştir. O’nun ayette zikredilen velî vasfının anlamı da, ihsanla rahmetini yayarak kullarını sahiplenmesi demektir. Velhasıl, hamda layık olan başkaları değil, nimetleri bahşeden bizzat O’nun zatıdır.¹⁰⁵

Tüm nimetleri yaratıklarına ikram eden Yüce Allah, nimetlerin meydana gelişinde yağmurunu temel unsur kılmıştır. Zira kanımızca ayetin hedefi, dünyevi hususlarda dahi, O’nun vereceği ikramlardan ve engin rahmetinden ümit kesmenin, imana dair sorun olacağına bilinmesidir. Dolayısıyla inanan kişinin yapacağı şey duaya sarılıp ümitvar olmaktır.

¹⁰² Bu ayetin tefsirinde kırâat farklılıklarından bahsedilir. Şöyle ki, “kanatu” kelimesi, nûn harfini fetha ve kesresi ile de okunmuştur. Zemahşeri, *a.g.e.*, IV, 228. Burada “Velî’den, yarattığı tüm mahlukatın işlerini üstlenmiş olan ve kulların ihtiyaçlarını temin sorumluluğunu kabul etmiş olan varlık kast edilmiştir. Mevdûdî, *a.g.e.*, V, 394.

¹⁰³ Mevdûdî, *a.g.e.*, V, 394-395.

¹⁰⁴ Taberî, *a.g.e.*, XX, 511.

¹⁰⁵ Muhammed el-İmâdi Ebû Suûd, *İrşâdu aklîs-selîm*, Thk. Abdulkâdir Ahmed Ata, Riyad trs., V, 98.

III. Kur'an'a Göre Ümitsizliğin Sonuçları

Yüce Kitab'a bakıldığında Allah (c.c.), ümitsizliğin sonucu olarak olumsuz anlamda bazı halet-i rûhiyelerin zuhur etmesinden bahseder. Bunların sonuçlarının imana aykırı olması bağlamında, İslam Dini müntesiplerini yeise düşmekten sakındırır. Kur'an'a göre ümitsizliğin meydana getirdiği sonuçları temel olarak iki başlıkta toplayabiliriz.

A-Nankörlüğe Sebep Olması

İnsana bir bolluk genişlik ve afiyet tattırıldığı zaman -Yahya b. Selam bunu nimet ve yağmur olarak yorumlar- aynı şekilde hemen bununla sevinir. Fakat onlara kendi günahlarından ötürü bir kötülük dokunduğunda (yağmur kıtlığı), Allah'ın rahmeti ve genişliğinden ötürü hemen ümitsizliğe düşerler. İmanın, tam olarak kalbine yerleşmediği kişinin durumu da böyledir. İmanın kalbine yerleştiği mümine gelince, o nimet anında şükreder, şiddet ve zorluk anında da ümitvar olur.¹⁰⁶

Kur'an'da daha önce belirttiğimiz üzere, insanların kendi elleriyle başına bir kötülük geldiğinde ümitsizliğe düştükleri hal gibi,¹⁰⁷ benzer anlamda da “*Biz insana bir şey tattırırsak, sonra da bunu ondan alıverirsek sonra muhakkak o ümitsiz ve nankör olur*” (Hûd 11/9) şeklinde ayetle de ümitsizliğin sonucu bildirilir. Ayete göre, insan cinsinden birine Allah tarafından bir rahmet tattırılır, sonra bu çekilirse o ilerisi için bütün olarak ümidini keser. Allah tekrar verir demez ve geçmişi hemen unuttur. Bu gün vermediyse dün vermişti demez, şükür de etmez ve bu hal üzere nankör olur. Hepsini inkâr edip küfre düşer. O, tevbe ve istiğfarı hatırına bile gelmez. Bir sonraki ayette belirtildiği gibi, ona bir nimet tattırıldığında, hasta iken iyileştiğinde, züğürt iken düzeldiğinde, zelil iken aziz olduğunda ve düşmüşken ayağa kalktığına, artık benden bütün kötülükler gitti, artık başıma bir şey gelmeyecek zannına kapılır. Böylece sevinir şükredecek yerde gururlanır durur. Nimet sırf kendi esiriymiş gibi gelecekte emin olup ferahlar. Sonra iftihar eder. Böylece insan sürekli imtihan olur. Burada zikredilen tüm inkâr ve istihzalar bu halet-i ruhiye ile alakalıdır.¹⁰⁸

Taberî, ayette geçen Allah'ın rızındaki bolluk ve genişliği, rızkın dünyadaki insanlara yayılması şeklinde yorumlar. Bu, O'nun daha önceki ayet-

¹⁰⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 434-435.

¹⁰⁷ Rûm, 20/36.

¹⁰⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2767-2768.

lerde benzer şekilde zikrettiği rahmetidir. Sonra bu nimetler insandan çekilip alındığında, aksine musibetler gelir ve zorluklar onu ümitsizliğe götürür. Böylece Allah'ın rahmeti konusunda ümitsizliğe devam eder. Burada yeûs ve kefûr birer sıfat olup, bunlar kendine nimet verene yapılan nankörlüğü ifade eder. Aynı zamanda bu ifadelerden, kendisine hibe ile hayır ve fazilette bulunulan kişinin şükründeki azlığı da anlaşılır. Özetle Taberî'nin ifadesiyle Allah burada; “Ey Âdem, Allah sana genişlik, güven ve afiyet verdiğinde nankörlük edersin. Senden bu rahmeti aldığımızda bundan sakınmanı istememize rağmen, rahmet konusunda hemen yeise düşer ve ümidini kesiverirsin. Kâfirler ve münafıklar da böyledir”¹⁰⁹ şeklinde beyanda bulunmuştur.

Özetleyecek olursak nimet (rahmet) çekilip alındığında, geri döndürülmesi hususunda insanda şiddetli bir yeis oluşur. Böylece insan sabır göstermeksiz Allah'ın fazlının genişliğinden ümidini keser. Sonra O'nun hükmüne teslim olmayıp nankör olur. Allah'ın nimetlerini unutmadan ötürü ve nime-tin tekrar geri gelmesi hususunda kul büyük nankörlük içinde olur.¹¹⁰ Bu durum da insanın Kur'an ve sünnette belirtilen potansiyel bir vasfıdır. Bundan ancak tam teslimiyet ve O'nun ihsanına karşı ümitvar olmakla sakınılır.

B- Sapkınlığa Götürmesi

Bu hususta Kur'an'da Allah: “*Dedi ki, Allah'ın rahmetinden sapkınlardan başka kim umudunu keser?*” (Hicr 15/56) buyurur. Ayetin anlamında istifhâm-i inkârı vardır. Yani burada kul ümit kesmez denmektedir. Onlar, Allah'ın rahmetinin genişliğini, ilminin kemalini ve kudretini bilemediler ve hataya düştüler. “*Yakub (a.s), Allah'ın rahmetinden inkârcı topluluktan başka kimse ümidini kesmez*”¹¹¹ ayetin de Hz. Yakub nebi olarak, “Allah'tan yeise düşme ve Allah'ın rahmeti konusunda bende ümitsizlik yoktur diyerek”, belîğ bir ifade kullanmıştır¹¹². Bunu ise, sadece Allah'ın rahmetinden ümit kesmek için değil, Allah'ın koyduğu hükümlere boyun eğme anlamında söylemiştir.¹¹³

¹⁰⁹ Taberî, *a.g.e.*, XII, 339-340.

¹¹⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 362.

¹¹¹ Yûsuf, 12/87.

¹¹² Ebû Suûd, *a.g.e.*, III, 316.

¹¹³ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 543.

Hız. İbrahim, ayette olduğu üzere onlara şöyle demişti: “Dođru yolda hataya düşen topluluk dışında kim ümitsizliğe düşer”. Taberî ayeti, ümitvar olan da pişman olmadığına göre, Allah’ın dinini tercih edin ve üstün tutun, şeklinde yorumlar.¹¹⁴ Bu ayetten hareketle, ümitsizliğe düşenlerin doğru yoldan ayrılan yalancılar olduğu ifade edilir. İbrahim (a.s.) yaşının büyüklüğü nedeniyle çocuk edinmeyi vakıa olarak kendine uzak görmüştü. Misafirler de ona telkin olarak ümitsizlerden olma dediler. Yoksa Hz. İbrahim, Allah’ın rahmetinden asla ümidini yitirmemişti.¹¹⁵

Önceki ayetlere bakıldığında Hz. İbrahim’in gelen misafirlerin kendisine evlat müjdelemesi, dünyevi bir istekteki ihtimal karşısında düştüğü halden bahsedilir.¹¹⁶ Yoksa bu misafirlerin dediğı, “ümitsizlerden olma” halinden Peygamberler masumdurlar. Zira onlar, dünyevî de olsa hiçbir şeyde Allah’tan ümitlerini kesmezler. Böylece Yüce Allah, bu söylemden Hz. İbrahim’i ve onun üzerinden tüm kullarını ister dünyevî, ister uhrevî olsun bütün hususlarda ümitsizliğe düşmekten sakındırmıştır. Aksi bir durumun vuku bulmasının ise dinde sapma (sapkınlık) olacağı tüm insanlığa hatırlatılmıştır.

Sonuç

Kur’an-ı Kerim’in, iman öncesi günahkârlıkta ve iman sonrasında tüm insanlığı sakındırdığı şeylerden biri de ümitsizliktir. Zira Kur’anda: “(Onlar) biz sana gerçeğı müjdeledik, sakın ümitsizlerden olma dediler. (İbrahim) dedi ki: Allah’ın rahmetinden sapıklardan başka kim umudunu keser?” (Hicr 15/55-56) şeklinde bir yasağın olduğu, ümitsizlikten sakınılmadığı takdirde dinde doğru yoldan çıkılacağı haberi verilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamıza göre Allah (c.c.), Hz. İbrahim örneğinden, ümitsizliğe düşmenin inanç boyutu açısından tasvip edilen bir durum olmadığını önemle beyan eder.

Kur’anda ümitsizliğin yeise düşme ve hayırdan ümidi kesmek anlamında kullanılmıştır. Çalışmamız sonunda görülmektedir ki, bu konuda Zü-

¹¹⁴ Taberî, a.g.e., XIV, 85.

¹¹⁵ Kurtubî, a.g.e., XII, 224.

¹¹⁶ “Hani misafirler İbrahim’in yanına girmiş ve ‘Selam’ demişlerdi. O da, ‘gerçekten biz sizden korkuyoruz demişti. Onlar korkma ‘biz sana bilgin bir bilgin evlat müjdeliyoruz’ dediler. İbrahim, ‘bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz? Bana neyi müjdeliyorsunuz?’ demişti” Hicr, 15/52-54).

mer suresi 53. ayet ümitsizlik konusunda merkezi bir konuma sahip olup muhtevastan hareketle en ümit veren ayet şeklinde nitelenmiştir. Nitekim sebep-i nüzulünün umum ifade etmesi nedeniyle bu ayette, iman da-resine girdikten sonra ister büyük ister küçük olsun geçmiş günahların affolunacağı müjdesi verilmiştir. Aynı şekilde bu ayetle inananların günah işledikleri zaman, samimi tevbe ettikleri takdirde mağfirete ulaşacakları, dolayısıyla Mevlâ'nın rahmetine mazhar olacakları bu ayetle ifade edilmiştir. Kur'an bütün insanları akıbetleri, ahiretteki ahvalleri konusunda ümitsizliğe düşmekten ve bu hususta aşırıya gitmekten nehyetmiştir. Yine Zümer suresi'ndeki ayetin yanı sıra, diğer ayetlerdeki inkârcıların inananların dininden ve ahiretteki akıbetlerinden ümit kesecekleri şeklindeki iki bariz vasfı, Müminlere hatırlatılmıştır. Böylece inananlar, ümitsizliğe düşmekten sakındırılmıştır.

Diğer bir bölümde dünyevî olarak imanla alakalı olmakla birlikte dünyada bir şer sebebiyle ya da kendi eliyle bir azapla karşılaştığında insanın yine yeise düşeceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca Kur'an'da hayat kaynağı olarak bilinen yağmurun inişinden dahi insanın ümitsizliğe düşeceği hatırlatılmıştır. Böylece bunun tevekkül bağlamında imana dair bir durum olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ve rızkı yaymada yegâne sığınılacak varlık olduğuna vurgu yapılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, tüm nimetlerde olduğu gibi yağmur nimetinde de dua etmek suretiyle yalnız Allah'a yönelip yeise düşülmeyeceği ve her darlıkta recâ sahibi olunacağı hususlarında ashâbına karşı örnek olmuştur. Aynı şekilde bunun imanın bir gereği olduğuna vurgu yapmıştır.

Sonuçları itibarıyla Kur'an'da yeise baktığımızda ümitsizliği yitirmenin, insanı nankörlüğe ve sapkınlığa (yoldan çıkmışlığa) götüreceği hakikati ortadadır. Ümitvar olduğunda imana mugayir olan bu iki olumsuz halden kurtulacağı zikredilmektedir. Nitekim İslam hayat dini olduğundan, kâmil imana dair bir hayatın uhdesinde ümitsizliğe mahal olmayacaktır. Zümer Suresi'ndeki ayetten hareketle Yüce Allah rahmet ve mağfiret boyutunu ortaya koymuştur. Diğer ayetlerde de beyan edilen nehiyle ümitsizlik yasaklanmıştır. Böylece iman payesi sonrasında tüm insanlar, günahkârlık batağına dair tevbelerinin kabulü hususunda ümitvar olmaya davet edilmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Müsned, Thk. Şuayib Arnavudî, Müessesetü'r-Risâle, Yrs. 1999.
- Alûsî, Ebû'l-Fadl Şihabuddin, *Rûhu'l-meânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trs.
- Beğavî, Ebû Muhammed, Dâru't-Taybe, *Meâlim't-tenzîl*, Riyad 1988.
- Beyzavî, Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, Dâru İhyâi't-Türâsi, Beyrût trs.
- Buharî, *Sahih*, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.
- Certel, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Andaç Yayınları, Ankara 2003.
- Çağrı, Mustafa, "Yeis" Mad., *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013.
- Darimî, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Ebû Davud, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Ebû Suûd, Muhammed el-İmadî, *İrşâdu aklî's-selîm*, Thk. Abdulkâdir Ahmed Ata, Riyad trs.
- Gazali, Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay. İstanbul 1977.
- Gezgin, Ali Galip, "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2003.
- Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samerai, Muessesetu'l-Âlemi li'l-Matbûât, Beyrut 1988.
- Hökekleli, Hayati, *Din Psikolojisi*, DTV. Yay., Ankara 1996.
- İbn Abdilber, Abdullah b. Muhammed, *Behcetü'l-mecâlis*, Thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî, Kahire 1962.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Riyad 1999.
- İbn Mâce, Sünen, Thk. Muhammed Fuad Abdalbâki, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut trs.
- İsfehânî, Râgıb, *Müfredat*, Dâruş-Şamiye, Beyrut 1997.
- Kılavuz, A. Saim, *İslam Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2014.
- Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, D.İ.B. Yay., Ankara 2006.
- Kurtubî, Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 2006.
- Loewenthal, Kate M., *The Psychology of Religion*, Oxford 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilât* Thk. M. Yavuz, B. Topaloğlu, Dâru'l-Mizân, İstanbul 2008.
- Maverdî, Ebû'l-Hasan, *en-Nüket ve'l-uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut trs.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, Trc. Ahmed Asrar, Bengisu Yay., İstanbul 1997.

- Müslim, *Sahih*, Dâru Taybe, Riyad 2006.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât, *Medâriku't-tenzil ve hekâiku't-te'vil*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.
- Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.
- Öztürk, Resul, "Kelâmî Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İlişkisi", *EKEV Akademik Dergisi*, -Sosyal bilimler-, Erzurum 2008.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Spinks, G. Stephens, *Psychology and Religion*, Beacon Pres, Boston 1967.
- Sülemî, Ebû Abdîrrahman, *Hekâiku't-tefsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Şentürk, Habil, *Din Psikolojisine Giriş*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-kadîr*, Mısır 1964.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'ân*, Kahire 2001.
- Tabersî, Ebû Ali Fazl b. Hasan, *Mecmeu'l-beyân*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1986.
- Tirmizî, Sünen, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Ankara 2014.
- Tunç, Cihat, "Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara 1978.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2012.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed, *el-Vasit fi Kur'ani'l-Mecid*, Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan 1994.
- Yazır, Elmalılı Hamdi *Hak Dini Kur'an Dili*, ys., trs.
- Zebidî, Muhammed b. Muhammed Murteza, *Tâcu'l arus*, Thk. İbrahim et-Terezi, Kuveyt 1983.
- Zemahşerî, Mahmûd b Ömer, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.